

УДК 343.232(477)

Д. Балобанова,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права, докторант
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДИНАМІКА ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Постійний розвиток правової системи нашої країни викликається тими змінами, які відбуваються в суспільному, економічному, політичному, науковому житті. Для забезпечення належного рівня правового регулювання нових суспільних відносин та впорядкування вже наявних з урахуванням вимог часу, а також здійснення їх охорони засобами кримінального права необхідно не лише створювати нові правові норми та інститути, а й дотримуватися певної наступності, запозичувати те найкраще, що колись існувало й було апробовано протягом тривалого часу. Вважаємо за доцільне не лише запозичувати досвід власної держави, а й звертати увагу на напрацювання, які є в інших країнах. Особливої актуальності цей процес набуває останнім часом з огляду на уніфікацію країнами Європи не лише законодавства, а й багатьох інших сфер суспільного життя.

Незважаючи на тривалий період змін у соціально-політичних та інших умовах життя суспільства й держави, намагання побудувати правову державу в Україні протягом 23 років, ми залишаємося на етапі проголошення необхідності реформування системи кримінальної юстиції в напрямі подальшої її демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським та міжнародним співтовариством. Питання доцільності й необхідності такого реформування обґрунтовувалися ще Концепцією реформування кримінальної юстиції України, затвердженою Указом

Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008 (далі – Концепція) [1].

Згідно із цією Концепцією в основу реформування кримінальної юстиції мають бути покладені багатовікові національні традиції створення норм права, положення вітчизняного права, які пройшли перевірку часом і виправдовуються практикою, прогресивні інститути правових систем держав Європейського Союзу, норми міжнародного права.

Одним із питань, якому приділяється значна увага в Концепції, є можливість виділення кримінальних проступків, у які слід трансформувати певну частину злочинів та адміністративних правопорушень. При цьому основними критеріями подібних змін мають бути такі: 1) ступінь тяжкості й правові наслідки кримінально-караного діяння для особи, суспільства та держави; 2) практика застосування кримінального й адміністративного законодавства; 3) міжнародний досвід захисту людини, суспільства та держави від злочинів і проступків [1].

У науковій літературі ідея проступку як виду кримінального правопорушення досліджувалася такими вченими, як П.П. Андрушко, А.Б. Бішимбаєва, В.І. Борисов, Г.Б. Віттенберг, А.Д. Горбуза, М.М. Дмитрук, Н.Д. Дурманов, Л.Н. Кривоченко, Г.А. Кригер, Н.Ф. Кузнецова, Н.А. Мірошніченко, В.О. Навроцький, М.С. Таганцев, В.О. Туляков, П.А. Фелелов, В.Ф. Фелілова, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк та інші.

Продовжуючи наукову розробку категорії кримінальних проступків, можна дослідити їх динаміку. Оскільки ми

визначаємо динаміку кримінального права як форму існування положень кримінального права, яка володіє власною структурою, має складний циклічний характер, пов'язується з іншими соціальними явищами й процесами, в інтегрованому вигляді відображає особливий стан цілеспрямованого внутрішнього й зовнішнього розвитку й функціонування системи кримінального права, вважаємо за доцільне дослідити динаміку окремих інститутів і категорій кримінального права через аналіз загальних ознак динаміки кримінального права.

До обов'язкових характеристик (ознак) динаміки П. Сорокін [2, с. 80] відносить такі: 1) логічний підмет (unit) – одиницю, тобто те, що змінюється або знаходиться в процесі; 2) часові відносини; 3) просторові відносини; 4) напрямки.

Без одиниці не можна осмислити жодний динамічний стан. Одиниця може бути річчю, певним динамічним станом, наприклад процесом інтеграції, дезінтеграції, росту, дегенерації, поширення тощо. Проте певна одиниця як логічний підмет, про зміну або модифікацію якого ми ведемо мову, повинна надаватися. Без такої одиниці процес – це слово, що не має сенсу [2, с. 80]. Для характеристики динаміки інституту кримінальних проступків слід виділити таку одиницю, як проступок.

Уже досить давно вчені пропонують об'єднати кримінальне законодавство та законодавство про адміністративні правопорушення «під однією обкладинкою Кримінального кодексу України», хоча немає єдності думок щодо зовнішнього вираження цієї сукупності норм: слід говорити про окремий нормативний акт (Кодекс кримінальних проступків України) [3, с. 186–192] або ж це має бути самостійна частина в чинному Кримінальному кодексі України 2001 р. (далі – ККУ) поряд з

існуючими Загальною й Особливою частинами [4; 5, с. 182–186]. Якщо ж у статті Особливої частини ККУ кримінальний проступок межує зі злочином, пропонується в першій частині статті ККУ передбачити склад кримінального правопорушення як кримінального проступку, у другій частині статті ККУ – склад основного злочину, наступні частини можуть містити опис кваліфікованих складів злочинів¹ [6, с. 161]. На думку прихильників введення кримінальних проступків до кримінального законодавства України, запровадження цього інституту надасть можливість комплексно застосовувати весь арсенал засобів (норм) протидії публічно-правовим делітам, проводити гнучку кримінальну політику, забезпечити наповнення новим змістом ідеї кримінально-правового попередження, більш зважено вирішувати питання криміналізації та декриміналізації.

Слід зазначити, що відповідні кроки (хоча не завжди послідовні) у сфері нормативного закріплення інституту кримінальних проступків український законодавець уже зробив: 13.04.2012 р. Верховною Радою України було прийнято Кримінальний процесуальний кодекс України, який передбачає порядок кримінального провадження окремо щодо злочинів і кримінальних проступків. Окремі науковці розглядають ознаки й природу кримінального проступку, проте чіткого уявлення про місце вказаного діяння в кримінальному праві України, про термін, яким його необхідно позначати, властивості та правову природу наразі не існує [6, с. 13]. Крім того, навіть Головне науково-експертне управління Верховної Ради України виказує думку щодо відсутності «нагальної необхідності в запровадженні інституту кримінальних проступків» [7].

До категорії кримінальних проступків за законодавством України

¹ Останній підхід видається некоректним через те, що порушується правило законодавчої техніки, за яким частини перші відповідних статей Особливої частини ККУ містять основні склади злочинів, а частини другі й подальші – кваліфіковані (особливо кваліфіковані) склади злочинів; оскільки не всі статті ККУ міститимуть склади проступків, виникне плутанина.

мають бути віднесені (відповідно до Концепції) такі: 1) окремі діяння, які за чинним ККУ належать до злочинів невеликої тяжкості та будуть визнані законодавцем, відповідно до політики гуманізації кримінального законодавства, такими, що не мають значного ступеня суспільної небезпеки; 2) діяння, передбачені чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), які мають судову юрисдикцію та не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю (дрібне хуліганство, дрібне розкрадання тощо).

М.М. Дмитрук розширив перелік діянь, які пропонується віднести до кримінальних проступків: 1) неуправлінські проступки, які посягають на найважливіші цінності, проте заподіювана ними шкода не є істотною, (передбачені ст. ст. 44, 51, 51-2, ч. ч. 1–2 ст. 104, ст. 173, ч. 2 ст. 173-2, ст. ст. 180, 181-1, 185, 185-9, 185-10 КУпАП); 2) злочини невеликої тяжкості, основним безпосереднім об'єктом яких є здоров'я, майно, психіка, безпека, проте їм заподіюється незначна злочинна шкода, у зв'язку із чим вказані діяння за об'єктом посягання володіють невисоким ступенем суспільної небезпеки; 3) злочини невеликої та окремі злочини середньої тяжкості, основним безпосереднім об'єктом яких є суспільні відносини у сфері регуляції певних правил (охорона праці, сфера господарської діяльності, безпека руху та експлуатації транспорту тощо), а обов'язковим додатковим об'єктом – здоров'я, майно, психіка, безпека тощо (переважно норми з бланкетними диспозиціями – Д. Б.) [6, с. 119].

Будь-яке «становлення», процес, рух, динамічний стан припускає час. Однак поняття часу, придатне для опису переміщень матеріальних тіл, часто не підходить для характеристики соціальних і культурних процесів. Для них, як правило, потрібно використовувати інший вид часу – соціальний [2, с. 81]. Вивчення динаміки інституту кримінальних проступків у кримінальному праві України може починатися із часів Київської Русі, коли

для позначення кримінальних діянь використовувалися терміни «образа», «согрешеніє», «порушення установлення». Подібні конструкції («образа» та «квалт») використовувалися в Статутах Великого князівства Литовського 1529 р., 1566 р., 1588 р. Законодавче відокремлення проступку від злочину вперше було здійснено у Зводі законів Російської імперії 1832 р., потім воно знайшло відображення в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р. Зі створенням СРСР та УРСР відбулася трансформація проступків в адміністративні правопорушення та злочини невеликої тяжкості, хоча вони знаходили своє відображення в поняттях «малозначний злочин», «діяння, що містять ознаки злочину» та інших. На сьогодні впровадження інституту кримінальних проступків передбачається Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. та пропонується проектом Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків», внесеним народним депутатом В.Д. Швецем 08.01.2013 р. (реєстраційний № 1202).

Сказане про час є справедливим також щодо простору. Будь-який процес має місце де-небудь, знаходиться в просторовому зв'язку з іншими процесами та явищами, обраними як точки відліку. Інакше процес не може бути локалізованим і залишається невизначеним [2, с. 81]. Однак саме цей елемент для аналізу динаміки інституту кримінальних проступків у кримінальному праві України є найбільш складним. Протягом тривалого часу (з XI ст. – епохи появи першого нормативного акта, за яким можна починати вивчення кримінального права, до 1991 р. – появи незалежної Української держави) території України перебували в складі різних державних утворень із мінливими просторовими координатами (Київська Русь, Галицько-Волинське князівство, Велике князівство Литовське, Річ Посполита, Московська держава, Російська імперія, Османська імперія, Ав-

стро-Угорщина, СРСР тощо). На цих територіях діяли різні правові системи з власними особливостями правового регулювання (достатньо згадати Запорізьку Січ із її нормами-звичаями), у тому числі у сфері нормативного регулювання кримінальних проступків. Крім того, сучасне кримінальне право незалежної України характеризується значним впливом із боку міжнародного, загальноєвропейського права та права окремих європейських держав. Необхідність врахування всіх цих аспектів істотно ускладнює вивчення просторового елемента динаміки кримінальних проступків.

Водночас доцільним вважаємо вивчення законодавства тих зарубіжних країн, у яких уже існує інститут кримінальних проступків. До таких належать Латвія, Литва, Естонія, Албанія, Іспанія, Швейцарія, Австрія, Італія, Норвегія, ФРН, Франція, Польща, Румунія, Голландія тощо. Так, у Кримінальному кодексі Латвії проступком вважається діяння, за вчинення якого передбачене позбавлення волі на строк не більше 2 років або більш м'яке покарання [8, с. 174]. У Кримінальному кодексі Естонії до проступків належать передбачені цим кодексом діяння, за вчинення яких як основне покарання передбачено штраф чи арешт [8, с. 175]. Кримінальний кодекс Албанії визначає, що відмінність між злочинами та кримінально караними порушеннями з'ясовується в приписах Спеціальної частини цього кодексу [8, с. 176]. Згідно з Кримінальним кодексом Іспанії до проступків належать діяння, за які передбачене позбавлення певного права, штраф у розмірі від п'ятиденного заробітку до двомісячних заробітних плат, арешт на строк від 1 до 6 вихідних днів. Кримінальний кодекс Швейцарії до проступків відносить діяння, які підлягають покаранню тюрмою від 3 днів до 3 років (як найбільш тяжке покарання) поряд з арештом і штрафом [6, с. 88]. Згідно з Кримінальним кодексом ФРН проступками є діяння, за які покаранням є позбавлення волі на строк менше

1 року або грошовий штраф [6, с. 89]. Кримінальний кодекс Франції визначає, що покарання за проступки встановлюються законами; до таких покарань належать позбавлення певних прав, конфіскація, арешт від 1 дня до 1, 2, 10 років [6, с. 89–90]. Кримінальний кодекс Австрії визнає проступками всі необережні злочинні діяння та такі, що караються більш м'яким покаранням, ніж позбавлення волі. Схожий підхід запропоновано в Кримінальному кодексі Італії та Кримінальному кодексі Норвегії [8, с. 179].

У Польщі діяння, за які передбачено штраф від 10 до 30 денних ставок, визнаються проступками, відповідальність за які передбачається окремим законом – Кодексом про проступки. Окремий Кодекс про проступки існує також у Румунії [8, с. 177].

У Кримінальному кодексі Голландії поділ злочинних діянь на злочини й проступки постає з назв Книги 2 «Злочини» та Книги 3 «Проступки». Проступками визнаються діяння, які не посягають на найбільш важливі цінності [8, с. 178].

Нарешті, четверта необхідна характеристика динаміки інституту кримінальних проступків – напрямок – спирається на той факт, що процес відбувається від чогось до чогось, зміна передбачає перехід з одного стану в інший. Будь-який динамічний стан означає деяку модифікацію одиниці в категорії «від ... до». Саме цей рух «від ... до» є напрямом процесу [2, с. 82]. Дослідження цієї складової в динаміці інституту кримінальних проступків у кримінальному праві України викликає, напевно, найбільший інтерес, оскільки дозволяє встановити, яких якісних змін зазнала одиниця дослідження, на яких етапах вони нині знаходяться та які тенденції в розвитку можуть бути виявлені.

На сьогодні можна констатувати наявність наукових пропозицій щодо трансформації адміністративних правопорушень неуправлінського характеру, злочинів невеликої тяжкості та деяких

злочинів середньої тяжкості в кримінальні проступки. Такі пропозиції ґрунтуються на Концепції реформування кримінальної юстиції України та Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 р., знаходять певне відображення в проектах законів про внесення змін до Кримінального кодексу України. Вирішити питання щодо якісних змін аналізованого інституту поки що не вбачається можливим, оскільки навіть немає єдиного підходу до визначення кримінальних проступків у кримінальному праві України. Щодо тенденцій у розвитку відповідного інституту можна зазначити, що запровадження інституту кримінальних проступків є також певною гуманізацією, оскільки відбудеться «декриміналізація» деяких злочинів невеликої та середньої тяжкості. Водночас можна говорити про посилення репресії, оскільки відбудеться переведення адміністративних проступків у сферу кримінально-правового регулювання.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна дійти таких висновків:

1) дослідження динаміки інституту кримінальних проступків є можливим завдяки аналізу загальних ознак динаміки кримінального права (логічного підмета (unit) – одиниці, тобто того, що змінюється або знаходиться в процесі; часових відносин; просторових відносин; напрямку);

2) для характеристики динаміки інституту кримінальних проступків слід виділити таку одиницю, як проступок. До категорії кримінальних проступків за законодавством України мають бути віднесені діяння, які за чинним ККУ належать до злочинів невеликої тяжкості та до деяких злочинів середньої тяжкості, і діяння, передбачені чинним КУпАП, що мають судову юрисдикцію та не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю (дрібне хуліганство, дрібне розкрадання тощо);

3) вивчення динаміки інституту кримінальних проступків у кримінальному праві України може починатися із часів Київської Русі, а законодавче

відокремлення проступку від злочину вперше було здійснено у Зводі законів Російської імперії 1832 р. Зі створенням СРСР та УРСР відбулася трансформація проступків в адміністративні правопорушення й злочини невеликої тяжкості. На сьогодні впровадження інституту кримінальних проступків передбачається Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. та пропонується проектом Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків», внесеним народним депутатом В.Д. Швецем;

4) просторові відносини для аналізу динаміки інституту кримінальних проступків у кримінальному праві України є найбільш складними. Протягом тривалого часу Україна перебувала в складі різних державних утворень із мінливими просторовими координатами, на яких діяли різні правові системи зі своїми особливостями правового регулювання. Крім того, сучасне кримінальне право незалежної України характеризується значним впливом із боку міжнародного, загальноєвропейського права та права окремих європейських держав;

5) досліджуючи напрямок у динаміці інституту кримінальних проступків у кримінальному праві України, можна констатувати наявність наукових пропозицій щодо трансформації адміністративних правопорушень неуправлінського характеру, злочинів невеликої тяжкості та деяких злочинів середньої тяжкості в кримінальні проступки. Вирішити питання щодо якісних змін аналізованого інституту поки що неможливо, оскільки немає навіть єдиного підходу до визначення кримінальних проступків у кримінальному праві України. Щодо тенденцій у розвитку відповідного інституту можна зазначити, що вони є водночас певною гуманізацією та посиленням репресій.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальні проступки, динаміка, одиниця, часові відносини, просторові відносини, напрямок.

Статтю присвячено дослідженню динаміки інституту кримінальних проступків у кримінальному праві України з огляду на загальні ознаки динаміки кримінального права (одиниця, час, простір, напрямок).

Статья посвящена исследованию динамики института уголовных проступков в уголовном праве Украины с позиции общих признаков динамики уголовного права (единица, время, пространство, направление).

This article is devoted to the research of the dynamics of criminal offenses institute in the criminal law of Ukraine according to the common features of the dynamics of the criminal law (unit, time, space, direction).

Література

1. Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 15.02.2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів», затверджене Указом Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008 // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 72.

2. Сорокин П. Социальная и культурная динамика: исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений / П. Сорокин ; пер. с англ., коммент. и ст. В.В. Сапова. – СПб. : РХГИ, 2000. – 1056 с.

3. Фріс П.Л. Питання запровадження інституту карної провини / П.Л. Фріс // Основні напрямки розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідаль-

ність : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (11–12.10.2012 р.) / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 186–192.

4. Навроцький В.О. Кримінальний кодекс України 2001 р.: підсумки та перспективи / В.О. Навроцький // Інтернет-видання «Юриспруденція on-line» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=13&d=673>.

5. Хавронюк М.І. Концепцією визначено: адміністративні проступки, кримінальні проступки, злочини. Настав час розмежувати / М.І. Хавронюк // Основні напрямки розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (11–12.10.2012 р.) / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 182–186.

6. Дмитрук М.М. Кримінальний проступок: правова природа та ознаки : [монографія] / М.М. Дмитрук. – О. : Юридична література, 2014. – 224 с.

7. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України від 21.02.2014 р. на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» від 17.10.2013 р. № 3438 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=48706.

8. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших країн континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : [монографія] / М.І. Хавронюк. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.

